

УДК: 371.132:81' 373.7

Л. В. ГРЕЧАНИЧЕНКО (старш. викладач),
Н. П. МАТУЛЕВСЬКА (старш. викладач)
Донецький національний технічний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗНАНЬ ПРО НАУКОВУ ФРАЗЕОЛОГІЮ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті аналізуються способи подання студентам-економістам фразеологічних концепцій від другої половини ХХ ст. до нашого часу, специфіки функціонування фразеологізмів як самостійних мовних одиниць вторинної номінації в економічних текстах, здатності фразем вступати у значеннєві граматичні зв'язки з власне лексичними одиницями мови і брати участь у формуванні наукової економічної думки, тобто виступати як термінологічні сполуки, що утворені шляхом метафоризації, метонімізації й ретермінологізації.

Ключові слова: методи викладання фразеологічних концепцій, вторинна номінація, фразема, вивчення словотвірних процесів, лексема, денотат фразеологічної семантики, метафоризація, метонімізація, ретермінологізація.

Постановка проблеми. Вивчення сталих словесних комплексів, якими є фразеологізми, є актуальною лінгвістичною проблемою, оскільки процес їх утворення має інтенсивний і динамічний характер. Опанування знань щодо вживання фразеологічних сполук у науковому мовленні підвищує рівень професійної компетенції студентів.

Основні напрямки дослідження фразеологічних одиниць сформувались у 60-80 роках ХХ століття. Дослідженню внутрішньої форми фразем присвятили роботи Г.В. Колшанський, О.В. Кунін, О.С. Кубрякова, Д.О. Добровольська та ін. Нині фразеологічні дослідження продовжують привертати увагу багатьох мовознавців (В.Д. Ужченко, А.М. Мелерович, В.М. Мокієнко та ін.). І хоча зроблено в цій царині чимало, залишається ще багато невирішених проблем, над якими активно працюють науковці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно у мовознавстві ідіома (фразеологізм) визначається як «лінгвістичний термін, який означає вираз (мовний зворот), який вживається як деяке ціле, що не підлягає подальшому розкладанню і звичайно не припускає всередині себе перестановки своїх частин». [2, 430]

В.Д. Ужченко під фразеологізмом розуміє «надслівну, семантично цілісну, відносно стійку, відтворювану і переважно експресивну одиницю, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію. [6, 26] Учені по-різному трактують цей складний за своєю природою об'єктивований субстрат, яким є фразеологізм. У процесі формування знань про наукову фразеологію ми услід за Г.В. Колшанським і О.В. Куніним визнаємо номінативно-комунікативний підхід до аналізу ідіом.

Мета статті. Останнім часом лінгвістика приділяє посилену увагу властивості фразеологізмів бути одним із способів репрезентації емоцій, трансляції національно-культурної, етнічної ідентифікації.

Однак притаманна ідіоматичним зворотам номінативна функція дає підстави досліджувати особливості їх функціонування не лише в художньому, публіцистичному, розмовно-побутовому, а і в науковому стилі.

Метою даної наукової розвідки є довести на прикладах з економічних текстів, розглядуваних у студентській аудиторії, що певні типи фразеологічних сполучень за своєю будовою і функціями можуть бути віднесені до сталих словесних комплексів, якими є фразеологічні одиниці.

Загальновідомо, що фразеологізми виконують у мові й мовленні різноманітні функції: текстоутворюючу, стилістичну, кумулятивну, директивну, естетичну, емоційно-оцінну тощо. Але найголовнішою їх функцією є комунікативна. Беручи до уваги той факт, що комунікація здійснюється на основі номінації, студенти переконуються в номінативно-комунікативній функції ідіоматичних сполук. Комунікативність номінації визначається більшістю провідних лінгвістів (Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова, М.В. Нікітін).

На заняттях з української мови студенти упевнюються, що фразеологізми здатні адекватно передавати інформацію в процесі комунікації, вони наділені функціями додаткової семантики, уточнення значень вихідних понять. Хоча в семантичній структурі фразеологізму домінуючу роль відіграє конотація, яка є опосередкованою передачею дійсності і сповнена денотативно-

сигніфікативним змістом, вона не скасовує виконуваних ідіомами номінативну функцію.

Викладач підкреслює, що фразеологічні номінації, порівняно з лексичними, більш складні і завжди вторинні з огляду на те, що їх значення опосередковані значеннями лексем, які їх складають. Ось чому за фразеологічною одиницею багатьма науковцями визначається статус мовної одиниці вторинної непрямой номінації. О.В. Кунін виділяє особливий тип демотивованих фразеологічних одиниць, які наближаються до одиниць первинної номінації.

Майбутній фахівець має усвідомити, що специфіка фразеологічної номінації полягає не лише в її характері як носія оцінно-кваліфікативного навантаження, але й у цілісності й переосмисленості, «ідеографічній вибірковості, спрямованій на експресивно-емоційні, антропоморфічні сфери позначення дійсності» [5, 18], та впливає із специфіки, компонентного складу та способу творення фразеологізму як «непрямой, вторинної номінації» [7, 16].

Зазначимо, що в науковому стилі, питання про наявність ідіоматичних мовних одиниць досі є дискусійним. Деякі мовознавці (Головін Б.І., Кобрін Р. Ю.) наполягають на тому, що науковий стиль взагалі не може містити фразеологізмів, обґрунтовуючи свою позицію його принциповими властивостями, зокрема, точністю, беземоційністю, стилістичною нейтральністю, однозначністю. Підкреслюючи експресивну нейтральність термінів, вони, проте, визнають вживання в наукових текстах термінологічних сполук, що порушують зазначені вимоги (наприклад: *чорна діра, сліпий штрек*).

Лотте Д.С., Панько Т.І. та інші лінгвісти, досліджуючи сучасні способи термінотворення, зазначають активізацію саме лексико-семантичних способів, наслідком яких є внутрішньослівні зміщення, пов'язані з перенесенням значення за подібністю (метафоризація) і з перенесенням значень за суміжністю (метонімізація). У першому випадку переосмислення базується на основі аналогії, що існує між денотатами вільного і фразеологічного словосполучень. У другому – воно здійснюється на основі суміжності об'єктів первинної і вторинної номінації, де певна частина сигніфіката компонента збігається з відповідними семами іншого сигніфіката – фразеологічного.

Поняттєву основу значення фразеологізму як одиниці вторинної номінації становить взаємодія первинних і вторинних об'єктів найменувань. Семантичним перетворенням підлягають сигніфікативні елементи лексичних значень, які стають основоположними у формуванні ядра значення усього фразеологічного звороту. При цьому відбуваються зміни денотативної віднесеності, його знакової спрямованості на інший денотат, ситуацію, яка виражає інші відношення, що є наслідком образного сприйняття світу [7, 17].

Необхідно звернути увагу студентів на природу фразеологічних одиниць, яка полягає в тому, що в їх змісті поряд із прямими значеннями поєднаних слів в особливих контекстуальних умовах здійснюється актуалізація потенційних сем, тобто відбувається оказіональне переосмислення узуального фразеологічного значення або з'являються нові семантичні та конотативні відтінки. Конотативний потенціал фразеологічних одиниць пов'язаний із вторинними семантичними процесами, особливість яких проявляється в тому, що слова-компоненти фразеологічної одиниці втрачають власне лексичне значення і утворюють внаслідок перерозподілу сем нове, комбінаторне фразеологічне значення, яке не виводиться зі значень слів-складників, хоча конститuentи-лексеми в окремих випадках зберігають відносну самостійність і автономність семантики. Подібні тенденції дають підставу розглядати певне коло термінологічних сполук як такі, що належать до фразеологічних (ідіоматичних) одиниць, оскільки вони виконують стереотипну функцію, підвищують емоційну виразність тексту, виражають одне значення, вживаються у мові як готова одиниця і виступають як один член речення.

Предметом дослідження даної розвідки є наукове мовлення економістів (лекції, статті, підручники), в якому активно використовуються термінологічні сполуки, що, на наш погляд, можна вважати фразеологічними.

У проаналізованих студентами економічних текстах досить часто спостерігаються фразеологізми, у процесі створення яких використано одночасно обидва способи вторинної семантичної деривації: і метафоризацію, і метонімізацію.

Наприклад, «*зелений шантаж*» - практика придбання великої кількості акцій компанії з погрозою перебрати керівництво нею, якщо компанія не викупить їх за вищою ціною. Як бачимо, слово «шантаж» вказує на схожість функцій (погроза), а «зелений» - метонімічна заміна назви грошової одиниці на підставі її кольору.

У фраземі «*золотий парашут*», що означає виплати і премії, які нараховує собі керівництво компанії, намагаючись урятувати себе від передбачуваного поглинання компанії, сема «парашут»

асоціюється з рятувальним засобом, а сема «золотий» виступає метонімічною трансформацією поняття «золотий запас».

Метафоричне перенесення найменування наявне у фраземах «гарячі гроші» - гроші, вкладені до банку на дуже короткий період, «невидима рука ринку» - знаходження найефективнішого шляху розвитку торгівлі без втручання державних органів, «гра з ненульовою сумою» - дії, внаслідок яких група біржовиків збільшує або зменшує свої статки.

Необхідно звернути увагу студентів на те, що подібні вирази фахівцями беруться в лапки, що, з нашої точки зору, свідчить про те, що самі мовці вирізняють сполуки такого типу серед іншої термінологічної лексики або що такі словосполучення є не загальноприйнятими а новітніми утвореннями. Вони означають, що фразеологічне значення порівняно з лексичним значенням, є набагато складнішим завдяки нашаруванню різних відтінків та емоційно-експресивних конотацій. Якщо домінантою лексичного значення виступає денотативно-сигніфікативний елемент, то в семантичній структурі фразеологічного значення першочергову роль відіграє емоційно-експресивний або конотативний. Тобто фразеологічне значення, на відміну від відповідного йому лексичного значення, місткіше і не може дублювати семантики корелятивної лексики.

Деякі мовознавці (Лазарева Л.К., Прокоф'єва І.В.) підкреслюють, що значну групу термінологічних сполук складають такі, в яких метафорично трансформований визначальний компонент є складним словом, частина якого (- *подібний*) вказує на схожість з іншим предметом або поняттям [5, 131]. Це явище характерне і для економічної термінології. Наприклад, *павутиноподібна* модель – найпростіша динамічна модель, схема якої нагадує павутиння або *лінійноподібне* зростання споживацького попиту.

Термінологічні ідіоматичні одиниці мають певні джерела походження. Сучасні мовознавці зазначають, що останнім часом вельми продуктивним є застосування такого явища вторинної номінації, як ретермінологізація, тобто використання термінів однієї галузі знань для позначення понять іншої. У досліджених у навчальному процесі ідіоматичних сполуках спостерігаємо використання термінологічних одиниць таких галузей знань:

- математики (*асиметрія* інформації - стан, при якому партнери мають різний ступінь обізнаності; *пряма* витрат – усі комбінації товарів, які споживач може придбати, маючи певний дохід; *крива* байдужості – лінія постійного рівня споживацького попиту);
- метеорології (*фінансовий прогноз*);
- дипломатії (*таємна змова* - прихована домовленість про ціни, розподіл ринків та інші способи обмеження конкуренції; *цінова війна* – зниження існуючих цін з метою витіснення конкурентів з ринку; *диверсифікація* портфеля - метод, спрямований на зниження ризику інвестицій через розподіл інвестицій між декількома ризиковими активами).
- соціології (*цінова дискримінація* - продаж однакових товарів за різними цінами залежно від платоспроможності покупців) тощо.

Творення термінологічної фразеології акумулює різні мовні процеси й активізує неочікувані, нетипові для наукового стилю шари сучасної лексики. Прикладом цього може слугувати вираз «проблема *зайця*» - фінансова ситуація, пов'язана з бажанням обійтись без зайвих виплат. Як ми бачимо, для створення економічного терміна тут використано ретермінологізацію (виробничо-професійний жаргон транспортників, який, у свою чергу, базується на метафоризації). Подібним чином утворено і термінологічне сполучення «*мертвий вантаж монополії*» - різниця між потенційно можливим обсягом виробництва в галузі і реальним обсягом випуску монополіста.

Отже, аналіз лексики досліджуваної галузі дає змогу говорити про типовість семантичних процесів, внаслідок яких створюються термінологічні сполуки, що можна класифікувати як фразеологічні одиниці.

Висновки: Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що майбутній фахівець-економіст має сформувати таку лінгвістичну компетенцію:

1. Фразеологізми здатні адекватно передавати інформацію (в тому числі і наукову), вони наділені функціями додаткової семантики, уточнення значень вихідних понять.
2. У сучасному науковому стилі все частіше використовуються сталі словесні вислови, які слід класифікувати як співвідносні з фразеологізмами, тобто з такими, що виконують функцію вторинної номінації.
3. Фразеологізми здатні адекватно передавати інформацію (в тому числі і наукову), вони наділені функціями додаткової семантики, уточнення значень вихідних понять. Сигніфікати ідіоматичних одиниць відбивають об'єктивні властивості об'єкта найменування, виконуючи

комунікативно-номінативну функцію.

4. Способами творення наукових фразеологізмів є метафоризація, метонімізація, що є характерним для творення сталих словесних комплексів і в інших стилях мови.

5. Ідіоматичні одиниці наукового стилю утворюються також за допомогою ретермінологізації, тобто вживання і переосмислення термінів (термінологічних сполук) одних галузей знань для позначення понять інших наук за принципом подібності.

6. Оскільки сучасний науковий стиль української мови динамічно розвивається і вдосконалюється, що пов'язано з виникненням нових галузей знань і застосуванням ними різних шарів лексики, то дослідження функціонування в наукових текстах сталих словесних комплексів (наукових фразеологізмів) є актуальним завданням.

Список використаної літератури

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Идиомы // Литературная энциклопедия: В 11 т. – М.: Изд-во Ком. Акад., 1929-1939. - Т.4. – 1930. – Стб. 430.
3. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г.В. Колшанский // Языковая номинация: общие вопросы. – М., 1977. – С. 99-146.
4. Кунин А.В. О фразеологической номинации / А.В. Кунин // Фразеологическая семантика (Германские и романские языки): Сб. науч. Трудов; Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Горького. – 1983. – Вып. 211. – 336 с.
5. Лазарева Л.К. Некоторые особенности вторичной номинации в терминосистеме науки «Анатомия человека» / Л.К. Лазарева, І.В. Прокоф'єва // Актуальні проблеми мовної освіти у вищих навчальних закладах. Збірник праць. – Донецьк: ДонНТУ, 2002.
6. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: Учебное пособие / В.М. Мокиенко. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
7. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 497 с.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 700 с.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2013

Л. В. Гречаниченко, Н. П. Матулевская. Усовершенствование знаний о научной фразеологии у студентов экономических специальностей

В статье анализируются способы представления студентам-экономистам фразеологических концепций от второй половины XX ст. до нашего времени, специфики функционирования фразеологизмов как самостоятельных языковых единиц вторичной номинации, способных вступать в значностные грамматические связи с собственно лексическими единицами языка и участвовать в формировании научной экономической мысли, то есть выступать как терминологические словосочетания, образованные путем метафоризации, метонимизации, ретерминологизации.

Ключевые слова: *методы преподавания фразеологических концепций, вторичная номинация, фразаема, изучение словообразовательных процессов, лексема, денотат фразеологической семантики, метафоризация, метонимизация, ретерминологизация.*

L. Grechanichenko, N. Matulevskaya. Improvement of the Knowledge about Scientific Phraseology of Economics Students

The article analyzes methods of presentation of phraseological concepts of the second half of the twentieth century and our time for students of economics

Nature of phraseological units is that the potential seme in their content is actualized together with words direct meanings in certain contextual conditions, i.e. there is an occasional reframe of usual phraseological meaning.

Connotative potential of phraseological units is connected with the secondary semantic processes which are characterized by the process when the component-words of a phrase lose their own lexical meaning and make a new one as the result of redistribution.

The linguistic analysis was performed on the basis of materials from the original economic texts in Management, Business Economics, Foreign Economic Activity, Finance and Credit.

The results of studies prove that the phraseological combinations from the texts being the second-nomination independent linguistic units represent the terminological phrases as they serve like terms in the text: names and definitions.

Key words: *phraseological concepts teaching methods, secondary nomination frazema, the study of word formation processes, phraseological semantics, metaphorization, lexeme, metanimization.*